

РОЗУМ І ПРАВА: НЕЙРОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ¹

М. МАЛЬМАН
*завідувач кафедри філософії та теорії права,
юридичної соціології
та міжнародного публічного права
юридичного факультету
(Університет Цюриха, Швейцарія)*

І. Розум, совість та права

Загальна декларація прав людини сміливо починається з антропологічного припущення: «Всі люди, — як стверджується, — наділені розумом та совістю». У самому тексті немає явних висновків із цього, однак зрозуміло, що ці передбачувані властивості пов'язані з ідеєю прав людини, які Загальна декларація міцно затвердила після всіх лих Другої світової війни. І, думаю, цілком природно, що головна ідея декларації щодо володіння правами, поодиночці або разом з іншими, виправдано приводить до висновку про наділення всіх людей певними невідчужуваними правами. Інше можливе трактування передбачає, що завдяки «розуму і совісті» люди насправді знаходяться в епістемологічній позиції розуміння, що їхні права виправдані, що вони не приречені на невігластво і, отже, повинні вжити заходів, щоб захистити їх. Ці дві думки можуть виглядати як трюїзм для пересічного спостерігача та не привертати його особливої уваги й не викликати занепокоєння. Що ще можна було сказати, що мало бути констатоване після того, як половина світу та етичні засади епохи були ще в руїнах, які диміли? Людські істоти є неприємними, звірячими хижачками, керованими ірраціональною волею до влади? Мінливі істоти, «тварини, які не визначилися», тварини без фіксованої природи, що є лише іграшками історичних і соціальних змін? Практичні калькулятори інтересів, керовані єдиним мотивом максимізації власних своєрідних вподобань? Чи не буде ними пропущено уроки та вимоги ключового історичного моменту?

Отже, ці думки про обґрунтування прав людини і про епістемологічний стан людського буття насправді більше, ніж піднесена риторика, однак далека від ясності, якщо враховувати сучасні дебати про розум і права. Що виступає осно-

¹ Matthias Mahlmann (Маттіас Мальман). Mind and Rights: Neuroscience, Philosophy and the Foundations of Legal Justice. Пленарна доповідь на XXVII Всесвітньому конгресі з філософії права і соціальної філософії «Право, розум та емоції» (27 липня — 1 серпня 2015 р., Вашингтон, округ Колумбія, США). Переклад з англійської Ю. Разметаєвої.

вою прав – найбільш дискусійне твердження про те, що існують універсальні права людини в усьому світі, – висновок, який Загальна декларація підкреслює як один із визначальних. Розум став відомим спірним поняттям у багатьох колах, совість як людська властивість має визначальне значення для моральної орієнтації, не обов'язково для кращого життя.

Багато проблем варті серйозної уваги: вражає, скільки присвячено їм у сучасній теорії прав людини. Враховуючи антропологічні твердження Загальної декларації прав людини, виникає таке запитання: який насправді зв'язок між людським мисленням, його структурою, роботою і фізіологією та ідеєю прав людини, що, безумовно, є одним із найбільш важливих продуктів людського мислення? Це питання буде досліджено нижче.

Для цього ще кілька думок мають бути присвячені питанням про те, чому відносини між людським мисленням, розумовою діяльністю та правами становлять теоретичний інтерес. Отже, перше питання буде таке: *чому теорія розуму¹ має значення для етики та права?* Друге питання стосується концепції, чи ідеї, прав людини як підкласу моральних та правових суб'єктивних прав, що буде викладено і роз'яснено нижче. Аналіз концепції, або ідеї, прав необхідний, щоб відповісти на запитання: *про що, власне, ми говоримо?* Третє питання – *звідки взялися права, яке їх походження?* – займатиме доволі багато уваги задля сутнісного розуміння того, чому відповідь на одну з двох основних нині особливо цікавих форм ревізіонізму прав людини, історичного, генеалогічного наступу на права людини неодмінно приводить до виходу за межі історії прав людини й до глибокого занурення до епістемології та онтології прав і, отже, відповідні види проблем, як передбачається, будуть досліджені. Історія або історизм, як стверджується, не пропонує шляхів уникнення цього. Четверте питання, яке буде розглянуте: *чому права виправдані (обґрунтовані)?* Припущення, висловлюване в цій дискусії, стосується того, що теорія пізнання у сфері прав людини не має сенсу без нормативної теорії про те, як вони можуть бути виправдані, обґрунтовані. Це тому, що остання формулює претензії щодо епістемологічних переваг, які мають бути оцінені першими. П'яте: маючи достатньо підготовлений попередніми зауваженнями ґрунт, можемо розв'язувати основну проблему цієї рефлексії: *у чому врешті-решт полягає значення теорії розуму для проекту прав людини?* Тут буде обговорюватися другий фундаментальний виклик ідеї прав людини. Напад, пов'язаний із часткою сьогоденного нейрологічного нео-емотивізму, який цікавий сам по собі та володіє тим достоїнством, що критика цієї форми ревізіонізму прав людини надає значні евристичні переваги для конструктивного врахування теорії розуму та основ прав людини. Що і як теорія прав людини може винести з теорії розуму, і конкретніше, від менталістського погляду щодо етики та права, щоб забезпечити таке конструктивне врахування, буде розкрито у фінальній перспективі.

У сучасності є дуже серйозні політичні, культурні та теоретичні підстави для занепокоєння щодо проекту прав людини. Не слід приймати існування певного рівня цивілізації за належне втілення прав людини. Історія минулого сто-

¹ В оригіналі використовується термін «*theory of mind*», який не має точного і слушного аналогу. В літературі зустрічаються синонімічні версії «теорія розуму», «теорія теорії розуму», «модель психічного (стану)», «теорія розуму (свідомості)», як визнання та розуміння процесів мислення, здатності сприймати свої і чужі переживання, робити припущення про розуміння інших та ін. – Прим. перекладача.

ліття діє витверезно. Масові злочини були скоєні через фантастичні ідеології на кшталт націонал-соціалізму, які набули варварського поширення і впливу. Камю називав це з поважних причин «*le siècle de la peur*» (століттям страху), століттям такого страху, що виробив категоричний імператив «*ni victimes, ni bourreaux*» (ні жертви, ні ката), не стати ні жертвою, на катом. З огляду на це та додавши досвід багатьох страждань після цього загальносвітового катаклізму, недалеко минуле, звичайно, навчає не мати надто багато впевненості у гідній людській поведінці. Впевнено кажучи, такий скептицизм не обов'язково передбачає вердикт щодо розуму, утвердження теорій внутрішньої темної сторони чи аморальних рушійних сил людської волі. Однак це підживлює дуже давнє небажання недооцінювати крихкість цивілізації. Афіняни не відчували браку культури, однак все ще сіяли руйнування в Пелопоннеських війнах, для інших і, в кінцевому підсумку, для себе.

Таким чином, міркування з приводу розуму і прав можуть мати не тільки теоретичну важливість, а й практичну необхідність, щоб зрештою розвіяти сумніви з приводу виправдання прав людини, зміцнюючи зовсім не очевидну мотивацію щось робити, щоб захистити свої крихітні правила там, де вони існують, і щоб допомогти підвищити їх вплив, підриваючи джерела несправедливості та рабства в цьому світі, — те, що буде запропоновано у п'ять етапів цієї рефлексії.

II. Права людини та людське мислення — чому це має значення?

Тема розуму і прав не видається кожному очевидним плідним вибором. Міркування щодо цієї теми можуть здаватися дивними через те, що вони несвоєчасні та через їх неясні теоретичні переваги для сучасного розуміння прав людини.

Смутні часи, в які ми живемо, повні насильницьких конфліктів, що набувають масового масштабу й глибоко укорінених соціальних проблем. Війна в Сирії — очевидний приклад — спустошить країну для майбутніх поколінь. Нові політичні монстри такі, як ІДІЛ, вже народилися та виховуються в насильницькому релігійному сектантстві. Загрозлива небезпека нападів на цивільні об'єкти, як Шарлі Ебдо, подовжує еру 9/11 в жахливе майбутнє. В Україні війна викликає в уявленні погане передчуття продовження жорстоких війн в дусі холодної війни. Внаслідок Арабської весни така держава, як Лівія, звалилася, а інші, такі, як Єгипет, схоже, дрейфують назад до авторитарного майбутнього, що було їх минулим. Масова міграція перетворює Середземне море на кладовище. Конфлікти, подібно тому, що відбувається в Нігерії з Боко Харам, або тому, що є у Конго, привертають менше уваги, хоча їх жертви потребують уваги стільки ж, скільки будь-яка людська жертва у будь-якому місці на цій планеті. Нерозв'язана міжнародна економічна криза може призвести до багатьох потрясінь і подальшої несправедливості в багатьох частинах світу. І — що також не може бути забутим — такі проблеми, як глобальне потепління, залишаються невіршеними, незважаючи на серйозні просування у встановленні причин і подальших можливих кроків для запобігання екологічним катастрофам, які за всіма розрахунками мають великий вплив на права людини в майбутньому.

І є дещо, що також варте уваги. Права людини зазнають політичної атаки протягом років. У цьому, в принципі, немає нічого нового. Фундаментальні права відігравали багато ролей у історії людства, принаймні як етична ідея та правовий інструмент вони підривають політичну владу. Основоположні права, крім того, незручні не тільки для будь-якого прагнення необмеженої влади, тому що окреслюють межі її здійснення; вони неприємні для інших, що теж не менш важливо — часто зручно самовдоволені — соціальної більшості. Права людини покладають межі для їх здатності нав'язувати свою точку зору про право та належне іншим людям також. Права людини, таким чином, є цінним надбанням для будь-якої меншини, дисидентів і аутсайдерів або просто слабкої частини людських асоціацій. Те, що неприємне політичній владі та соціальній більшості, стає їх ворогами, і права людини є одним із них.

На додаток до цих знайомих демонів прав людини народжуються і нові загрози зсередини демократичних та конституційних систем. Яскравим прикладом є заходи, що застосовуються в так званій «війні проти терору», ерозія таких основоположних норм, як заборона тортур, серйозні загрози для приватного життя і самовизначення через міжнародні системи спостереження, які було виявлено в результаті розкриття документів Національної агенції безпеки (NSA) і в яких замішано багато країн, а не лише учасники альянсу «П'яти очей» (*Five Eyes*); підрив міжнародного верховенства права через продовжувані практики позасудових страт за допомогою дронів або симптомів нового релігійного нелібералізму, уособленням якого є заборона мінаретів у Швейцарії.

Ураховуючи такий стан справ, рефлексія стосовно прав людини не потребує виправдання. Але чому саме розум і права? Чи немає чогось важливішого для роздумів, якщо ми вже хочемо говорити про права, ніж така дещо ефірна тема? Чи не буде запит стосовно політики у сфері прав людини; ролі прав у насильницьких конфліктах і війнах, на кшталт згаданих вище; наслідків для соціального виміру економічної кризи та справедливості прийнятих рішень; складних стосунків прав людини та релігії або їх функцій у сучасних формах міжнародного впливу (серед багатьох інших проблем, які спадають на думку) — чи не буде цей запит більш актуальним підходом?

І чи немає іншої, кращої перспективи для того, хто хоче долучитися до теорії фундаментальних прав, перспективи стосовно проблем прав та культури, прав і нарративів сучасності, соціального конструювання або аналізу соціальної збірки прав? Чи не постає питання про взаємини між розумом та правами таким, що не має практичного значення і дещо застарілим теоретично?

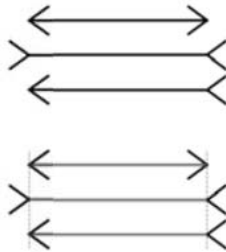
Є підстави вважати, що таке враження може бути оманливим, і саме пропонуваній підхід, навпаки, має вирішальне значення для розуміння прав людини і для вирішення цієї проблеми.

По-перше, з огляду на недавній сплеск інтересу до актуальності нейрології та емпіричної психології для розуміння етики і права, зовсім не надумано, а швидше, цілком очевидно, що необхідно розглянути для успіху справи деякі детальні уроки, які сучасна теорія людського розуму може надати для розуміння засад прав людини і — враховуючи установчу роль прав людини у правових системах — для засад правової справедливості. Нейрологія і психологія суттєво впливають на сучасне відображення нормативних питань. Відповідно неможливо уявити правдоподібну теорію прав людини без ретельних і глибоких розду-

мів стосовно того, важливе чи неважливе сучасне розуміння роботи людського розуму для розуміння прав людини.

По-друге, два види ревізіонізму прав людини мають бути згадані й підкреслені. Багато аргументів було висунуто проти ідеї прав людини, від сумнівів Бентама до нападу на абстрактні й загальні норми під егідою негативної діалектики або постмодерну. Два недавніх виклики додали деяких критичних перспектив цій лінії думки.

Перший можна назвати генеалогічним ревізіонізмом із деконструктивними нормативними конотаціями. Він формулює тезу, що права людини є нещодавніми, історично обумовленими та мають політично сумнівне походження, що згубно впливає на їх легітимність. Другий — це нейрологічний, психологічний ревізіонізм, що мобілізує, напевно найвпливовішу на цей час, модель людського розуму — теорію дуального процесу мислення — проти ідеї прав людини, стверджуючи, що ця ідея — просто продукт конкретного механізму розуму (свідомості), що не повинен, однак, скеровувати прийняття нами рішень. Наслідки таких теорій далекосяжні: права людини постають як щось на зразок когнітивної ілюзії в технічному сенсі, тобто ментального феномену, який обов'язково відчувається людьми, враховуючи безсумнівну подачу, через структуру людського розуму, однак насправді доставляє помилкову інформацію про реальний стан світу. Уявлення про вагомість прав людини є таким, що відчувається як необхідне, та таким само ілюзорним, як враження, коли ви бачите ілюзію Мюллера-Лайера (*Müller-Lyer illusion*).

Паралельні лінії з рисочками-плавниками стрілочками, що спрямовані в різні боки, виглядають коротшими за інші, хоча насправді всі мають однакову довжину з лінією у верхньому рядку. Це дуже добре відомий візуальний обман і, незважаючи на те, що кожен знає про подібний ефект, сприймає його у такий спосіб. Так само ідея прав людини постає когнітивною ілюзією, як стверджується: вони є відгалуженням психічних механізмів, які забезпечують певні ідеї, хочемо ми цього чи ні, і чия хибна природа може бути ректифікована тільки іншими формами раціонального мислення. Враження від обґрунтування прав людини, однак, залишається з нами як враження ліній різної довжини. Ми не можемо таким чином звільнити себе повністю від таких ідей, як права людини, але можемо навчитися ігнорувати їх, коли нам важливо це зробити.

Ці дві критики корисні тому, що вони приводять до двох питань, на які повинна відповісти будь-яка теорія прав людини. Перший вид критики тільки на перший погляд стосується питань моральної та правової історії. На більш глибокому рівні під загрозою опиняється легітимність прав людини. Якщо права людини мають упереджене, політично підозріле походження, то це підриває їх легітимність відповідно до згадуваної точки зору. Імплицитне припу-

щення таке, що критерії обґрунтованості, справедливості претензій передбачають обґрунтованість і, можливо, універсальність прав людини, тож вони мають визначене історичне походження, хоча не сформульовано, яке походження могло б зробити права людини легітимними, а лише яке походження робить їх нелегітимними. Ця теза в кінцевому підсумку може бути піддана критиці тільки альтернативною теорією обґрунтованості претензій щодо обґрунтування (виправдання) прав людини, і це неможливо без епістемології та онтології прав.

Зрозуміло, що дійсність і виправданість прав людини не можуть бути обґрунтовані без припущення, що твердження «права людини мають діяти як загальні (універсальні, визнані)» фактично є когнітивним актом, актом розуміння, а не помилкою. Це приводить до другого виклику. Відповідно до цієї позиції належний рівень наукового розуміння структури та когнітивні умови здійснення людської раціональності чи розуму чомусь не приносять аргументів для легітимації ідеї прав людини, не кажучи вже про їх універсальність. Навпаки, такі теорії стверджують, що є тверді наукові підстави вірити у необхідність радикальної і неповажної критики тих ідей, які безпричинно підносяться на п'єдестал чудових, вартих захоплення досягнень людства, та належним чином відправляються на звалище людської думки. З тієї точки зору, яка приймає основоположні принципи моралі та ідею прав людини як щось на кшталт когнітивної ілюзії, відроджується привід декартівського злого демону: всемогутній обманщик, він вважає, неймовірний, проживає в нас як частина когнітивної машинерії. Наш розум у кінцевому рахунку не спалахує осяянням, усупереч усім помилкам, що веде до прозріння, як Декарт (серед багатьох інших) сподівався. Навпаки, у самому серці людського розуміння містяться джерела мракобісся, що затьмарюють наше бачення, і серед них — ідея моральності прав людини. Для оцінки переваг таких претензій потрібно серйозно зайнятися питанням взаємовідносин між теорією розуму та правами людини і дослідити те, що можна дізнатися та чому навчитися з таких теоретичних атак.

Основне питання, що лежить в основі цих зауважень, крім того, глибоко вкоренилося в багатій і плідній традиції думки. Це центральне сократівське припущення, установче не тільки для так званої історії «західної» практичної філософії про те, що моральні принципи і особливо справедливість є об'єктом істинного людського розуміння. У цій рефлексії виробляються і мають найважливіше значення критерії справжнього прозріння, розуміння, на відміну від необґрунтованої думки або помилки. Тому центральним питанням від досократівської думки до сучасних теорій справедливості є те, що конститує справедливість і, отже, формує такі критерії.

Розуміння, однак, корениться не тільки там. Воно повинно здобуватися людьми через ментальний процес рефлексії, мислення, і отже, активне використання інструменту для отримання прозріння, розуміння: людського розуму. Звідси головне питання сучасної епістемології — чи важлива структура розуму для того, що вважати критеріями для розуміння? Інакше кажучи: чи є мислення чимось більшим, ніж просто чистим середовищем пізнання? Чи визначає воно — за своїми властивостями та структурою — те, що видається людині, як істину, а не як помилку? Чи мають властивості й структура розуму вирішальне значення для змісту мислення? Якщо так, ці ментальні властивості та структури мають бути досліджені для розуміння природи й основ людського пізнання, у тому числі морального судження і морального пізнання. Рефлексія не лише

сутності розуміння, а й розуму, що забезпечує розуміння, є, однак, класичним проектом сучасної філософії. І це — незважаючи на різні думки про структуру свідомості — загальна спроба Декарта, Локка та Лейбніца описати властивості людського мислення, які дозволяють людям зрозуміти, що вимагає «мистецтва і страждань», тому що «розуміння, як око, в той час як воно змушує нас бачити і сприймати всі інші речі, не сприймає себе». Це намір Юма довідатися про «секретні джерела і принципи, за допомогою яких людський розум приводиться до руху в своїх операціях», кантівський проект критики розуму, попит на «зрілу здатність судження нашого століття, яке не має наміру більше обмежуватися уявним, ілюзорним знанням і вимагає від розуму, щоб він знову взявся за найважче зі своїх занять — за самопізнання». Безперечно, цей проект був об'єктом численної критики, від сумнівів Гайдеггера щодо картезіанської метафізики до Вітгенштейнівського екстерналізму. Але він все ще може бути здійсненим, маючи деякі переваги, розглядаючи уважно «шляхи, за допомогою яких наше розуміння приходить до досягнення поняття речей», уникаючи філософського дослідження, що починається «не з того кінця».

Цей підхід має паралелі з сучасною філософією мови та її тезою про те, що теорія мови є необхідним елементом будь-якої теорії людського знання. Одне з її постійних питань, чи впливають властивості звичних мов на природу людського мислення, що робить його пов'язаним із певною мовою або, навпаки, вказують причини, які підтверджують можливість універсального людського мислення. Тут також не тільки матеріальні критерії розуміння, а й середовище, за допомогою якого може бути розуміння отримане, мають центральне значення, і деякими мислителями навіть розглядається як вирішальне значення для осягнення масштабів і меж людського розуміння.

III. Концепція прав людини

Концепція, або ідея, «права» чи, точніше сказати, «суб'єктивного права» надзвичайно складна та заплутана. Як буде показано в історичній рефлексії, важливо розрізняти слова, що позначаються цими термінами. Те, що передається термінами «право» чи «суб'єктивне право», може мати занадто багато значень. Воно навіть може бути виражене без будь-яких термінів, через обмеження або через те, що мається на увазі (підтекст чи сенс), те, що передбачається. Крім того, «правом» можуть називатися різні нормативні положення. Враховуючи це, нам потрібен грубий ескіз того, що буде позначатися тут як «право людини», або «фундаментальне право».

Право у досліджуваному сенсі — комплекс нормативних положень, призначених для носія, пред'явника, володільця або володільців та спрямованих на адресата чи адресатів. Ці нормативні положення або рішення включають те, що у стандартній термінології називається правом (у вузькому сенсі), претензією чи вимогою носія права щодо дій або утримання від них та кореспондуючий обов'язок адресата виконати дію або утриматися від неї стосовно носія права. Якщо особа має право на свободу слова, носій права може висловлювати свої думки, й адресат, наприклад держава, має утриматися від перешкоджання йому. Це необхідний зв'язок. Немає претензій, вимог без обов'язків, хоча є обов'язки без вимог, приміром, у випадку надмірних, надлишкових дій, що виходять за межі належного. Носій права може, але не зобов'язаний використовувати нормативне положення, яким він користується: він користується привілеєм діяти

чи не діяти певним чином. Приміром, носій права на свободу слова може висловити свою думку чи не висловлювати. Адресат не має нормативної вимоги до носія зробити так чи інакше. Право відкриває нормативно захищений простір для здійснення розсуду носія, визначений невтручанням носія обов'язку, що має зміст, точно протилежний вимозі носія права.

Права в цьому сенсі можуть містити повноваження, але не такі, як нормативні повноваження змінити нормативне положення інших. Такі повноваження іноді теж виступають у розумінні прав. Нормативна здатність, втілена у повноваженнях, корелює із відповідальністю суб'єкта вимоги щодо здійснення цих повноважень. Це відрізняє її від імунітету суб'єкта щодо згаданих повноважень, що передбачає нездатність агента (діючої сторони) до здійснення нормативних змін.

Голі, незабезпечені привілеї й вимоги можна уявити: їх нормативна впливовість (сила) слабка та полягає в можливості діяти або не діяти певним чином, не порушуючи при цьому прав іншої людини, у той же час перешкоди для здійснення привілеїв не порушують нормативного положення носія останніх. Фундаментальні права і права людини не спираються на такі привілеї. Дозвіл робити чи не робити щось простягається далі й спирається на вимогу носія адресатові та відповідного обов'язку зробити або не зробити щось, залежно від характеру права. Юридичне право, до того ж, підкріплене правовими інститутами та санкціями. Право розуміється нижче як своєрідний кластер чотирьох нормативних положень: претензій (вимог) і привілеїв носія, обов'язків і не-прав адресата.

Такі моральні й юридичні права можуть мати силу як зміст, наприклад, сила та впливовість свободи контракту підкріплюється привілеєм і вимогою носія та обов'язком адресата створити договірні зобов'язання або, у випадку з правом власності, свободою поступитися правом власності (в межах інших правових норм). Це нормативне положення може супроводжуватися імунітетами, приміром, не бути зобов'язаним контрактом, якщо тільки не погодився агент.

Носій або носії варіюються залежно від відповідного права. Це може бути одна людина, яка має конкретне право, наприклад, у договірних відносинах. Може бути група людей, наприклад, жителі або громадяни певної країни, що користуються однаковими правами. Щодо прав людини, власне кажучи, їх носіями є всі люди, тому що немає іншої кінцевої характеристики, ніж належність зацікавленої в них особи до людського роду. Фундаментальні права розглядаються тут як такі, що охоплюють права людини та мають вирішальне значення (і виключну важливість), однак не надані всім особам, часто з поважних причин. Повага до людської гідності у багатьох правових системах виступає і гарантується як право людини і у той же час через його важливість — як одне з фундаментальних прав. Право голосувати повсюдно обмежене громадянством або довгостроковим проживанням у державі чи інших державних структурах, подібних до ЄС, — і на це є очевидні причини. Утім право голосувати в певній спільноті має особливе значення для людини і, таким чином, виступає одним із фундаментальних прав, хоча і не є правом людини. Право на участь у певній спільноті, однак, є правом людини.

Права людини та фундаментальні права можуть бути моральними чи юридичними. Загальновідомо, що співвідношення права і моралі — предмет спір-

ний, і він залишається таким у випадку з правами людини та фундаментальними правами. Реалістична правова герменевтика вчить, що юридичні права не повністю незалежні від моральних. Навряд чи можна окреслити сферу будь-якого юридичного права, не звертаючи уваги на принципове врахування, що являє собою окреме фундаментальне право та фундаментальні права в цілому. Правова інтерпретація й застосування основоположних прав скеровуються теорією фундаментальних прав.

Правникам і юристам-теоретикам іноді здається, що вони можуть очистити право від не-юридичного впливу, особливо етичного, не в останню чергу тому, що етика розглядається як внутрішньо спірна, суб'єктивна та, відповідно, шкідлива для політичної мети права встановити авторитетний порядок, заснований — у демократії — на загальних засадах. Ця спроба не може бути успішною, вона приречена на провал, зокрема, тому, що норми з відкритою текстурою, такі як права людини, потребують інтерпретації та конкретизації. Інтерпретація буде з герменевтичною необхідністю вдаватися — явно чи неявно, свідомо чи несвідомо — до таких більш-менш рефлексивних теорій фундаментальних прав, які мають — серед іншого — етичний вимір. Що б ви не думали про діяльність Європейського суду з прав людини щодо абсолютної заборони тортур та інтерпретації ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ додержується такої позиції: аргумент на користь або проти цієї інтерпретації буде включати в себе, хоче хто-небудь чи ні, складні етичні аргументи про абсолютну або відносну цінність людського життя, існування та обсяг людської гідності та конкуруючу важливість інших цінностей, наприклад, прав третіх осіб у випадках катування, яке застосовується для запобігання шкоди іншим особам, як у провідних рішеннях ЄСПЛ з цього питання. Крім того, каталог фундаментальних прав не обґрунтовується без етичних міркувань, оскільки вони є головними джерелами нормативного обґрунтування.

Право може бути адресоване одному індивіду, багатьом або всім. Право може бути відносним або абсолютним. Юридичні права людини спрямовані проти публічної влади, національної, наднаціональної або міжнародної. Залежно від стану розвитку відповідної системи вони мають прямий або опосередкований горизонтальний вплив, зобов'язуючи, таким чином, приватних осіб. Подібний нормативний ефект мають позитивні зобов'язання, широко визнані на світовому рівні, за деякими винятками. Моральні права людини спрямовані на приватних осіб. Приміром, нігерійські селяни мають моральне право на те, щоб навколишнє природне середовище не руйнувалося діями приватних компаній, що видобувають нафту. Так само моральні права можуть бути спрямовані проти публічної влади. Хоча ніхто не може мати юридичного права на будівництво мінаретів у Швейцарії на законних підставах (незважаючи на деяку незрозумілість законодавства в цьому випадку), є достатньо серйозні підстави вважати, що існує моральне право віруючих визначати форму сакральних будівель, звичайно, у межах загальних правил, приміром, щодо безпеки будівництва, і що це моральне право нелегітимно, незаконно порушується заборонаю на будівництво мінаретів.

Зміст каталогів прав людини змінюється, часто вирішальним чином. Однак є група центральних позицій, які містять незаперечні елементи фундаментальних прав: гідність, життя, тілесна недоторканність, свобода, рівність та, дедалі більше, солідарність. Крім того, розвинені кодекси включають інші права, що

впливають із генеральних каталогів прав людини, призначені служити та захищати їх стрижневий зміст, наприклад, соціальні права, політичні права, установчі права, пов'язані із застосуванням прав, приміром, щодо судової системи. Загальна декларація прав людини — яскравий приклад цього.

Наведені зауваження досить поверхові та залишають осторонь багато кваліфікацій прав, особливо в розвинених правових системах. Але їх достатньо для наших обмежених цілей.

IV. Історія прав

Після цих роз'яснень можна звернутися до такого запитання: як еволюціонувала ідея прав людини, розуміння їх як заплутаної мережі нормативних положень всіх людських істот, що встановлюються через привілеї та відсутність обов'язків стосовно інших, що обмежують здійснення привілеїв, вимог та пов'язаних обов'язків, які зобов'язують усіх, принаймні як моральні права, як нормативно обмеженого і захищеного простору для індивідів, який забезпечує людську гідність, життя, недоторканність, свободу, рівність та існування в моралі та праві? Які уроки впливають з історичної траєкторії, розвитку цього питання?

Дивлячись на сучасні дебати, можна помітити, що історичний аналіз використовується в дискусіях про права людини з небезпечною метою розкрити темну історію прав, які розглядаються не як універсальні сподівання людського роду і «те, що відкриває двері в закритих суспільствах» для розширення прав і можливостей слабкої частини суспільства, але як практична опора прихильності певній політиці, упередженості та політичній релігії. Це завдання згадуваних вище історичного та генеалогічного ревізіонізму щодо прав людини. Можливе (умовне) джерело походження прав людини — не просто нейтральний історичний факт, їх темне минуле показує, що вони не «остання утопія», і зрештою делегітимізує права за рахунок реакційного, релігійно упередженого походження, незважаючи на подальші трансформації, і, в кінцевому підсумку, кидає сумнівну тінь на їх вплив, наслідки та ефект.

Подібна перспектива може здаватися дивною, оскільки історичний розвиток як такий не може виправдати (обґрунтувати) чи делегітимізувати нормативний інститут, тому що фактична історична траєкторія не надає нормативних причин. Хід історії — це одне, обґрунтування продукту історії — зовсім інше, не тільки у випадку прав людини.

Однак, ураховуючи нинішні дебати і підкреслювану в них думку, що генеалогія може дійсно бути затребуваною для обґрунтування, корисно зробити паузу на мить і запитати: може ці голоси праві? Може права людини дійсно уражені та забруднені своїм темним походженням, витоками? Перший важливий крок у розслідуванні щодо прав людини, оцінюючи такі претензії, — не зробити методологічної помилки, звертаючи увагу на слова чи терміни, на кшталт *rights*, *Recht*, *ius* і т. д., але звернутися до ідеї, змісту таких історичних і водночас актуальних термінів. Що це за ідея, було вказано вище, і вона має принаймні два основних виміри: формальний концепт права та конкретний зміст того, що розглядається як фундаментальні права або права людини. Належна історія прав людини та фундаментальних прав повинна зважати на ці два виміри, а також на те, як і коли вони перетинаються.

Отже, якщо хтось думає про історію ідеї прав людини, потрібно шукати експліцитні та, що більше заглиблюєшся, швидше за все, імпліцитні вирази цієї ідеї. Цей крок багато в чому є основним для того, щоб уникнути другої помилки: інтелектуальної та часто культурної, а точніше, західної елітарності. Навіть сьогодні є люди, які відчують брак яких-небудь слів для прав людини, але не брак центральної ідеї, як щодо нормативного вигляду, так і основного змісту. Неграмотна жінка, з якою жорстоко поводжуються та яку, напевно, гвалтують представники Боко Харам, не в змозі буде висловити нормативні вимоги, які вона по праву має у гофельдівській термінології, ні їх змісту з точки зору технічної мови кантівської концепції гідності, але цілком справедливо вона може мати ідею, в якійсь неясній формі, що те, що з нею відбувається, неправильно, що вона має бути вільною, щоб її залишили у спокої, щоб її тіло та внутрішній світ не постраждали від таких актів, що вона, як людська істота, може по праву вимагати не зазнавати подібного ні з боку держави, ні приватних осіб, і що кожен повинен утримуватися від заподіяння їй шкоди такими пагубними шляхами. Було б жахливо грубим і приголомшливо провальним для будь-якої теорії прав людини не звертати увагу на цей факт.

Те саме, очевидно, є правильним щодо історичної перспективи. Тому недостатньо ввести терміни в пошукових системах та вставити історичні тексти у цифровому форматі, що містять такі терміни, як *rights*, *Recht*, *ius* і т. д., щоб дійсно написати інтелектуальну історію ідеї фундаментальних прав та прав людини. Треба дивитися на цю ідею, або принаймні її центральні елементи, і не тільки в канонічних текстах високої культури, але в соціальній практиці, не в останню чергу в боротьбі простих людей, які в ході історії неодноразово виявляли свою переконаність та резони переконаності в тому, що вони користуються певним нормативним положенням, обґрунтованою претензією на дозвіл робити чи не робити щось і мають основні засоби захищеного життя, зацікавлені в них. Доступні й інші джерела, приміром, естетичні саморепрезентація (самоуявлення) та самозасвоєння (самоутвердження) людського буття та суті самими суб'єктами у мистецтві. Історія прав людини знов пропустить важливий аспект розвитку таких ідей принаймні без відчуття того, якого вияву набула, наприклад, людська гідність в естетичній сфері. Або, щоб конкретизувати це деякими прикладами, зустріч Одиссея з ефемерною і в'янучою тінню своєї матері в підземному царстві й те, що це говорить нам про значення смерті, страждання Еврипідових жінок у Трої, траур сидячих середньовічних теракотових фігур у дельті Нігеру, пісні Шахеризади проти смерті, прощальне хайку, приписуване Басю, «захворів у дорозі / і все біжить, кружляє мій сон / випаленими полями» або бунтівна непокора випрямленої фігури чоловіка зі шрамом перед розстрілом на полотні Гойї «Третє травня 1808 в Мадриді» повністю втрачають значення, якщо хтось питає, чи є гідність властивістю статусу людини, людського стану?

Навіть якщо обмежити погляд на історію думками, вираженими у канонічних текстах, зрозуміло, що сліди ідеї прав людини надзвичайно різноманітні. Достатньо навести три приклади з дуже несхожих епох: Античність, Рання сучасність, Просвітництво. Значний внесок до історичного аналізу прав передбачає наявність одного моменту, який не можна пропустити, — те, що треба шукати під поверхнею використання термінів, якщо серйозно займатися цим питанням. У результаті було визначено — і цілком справедливо — що можна

знайти імпліцитне твердження про права в основних античних теоріях справедливості не тому, що деякі слова були знайдені в текстах, але через правильний, сутнісний і, звичайно, складний аналіз цих теорій і того, що вони тягнуть за собою, що зробило таку інтерпретацію переконливою. Так, права у цих теоріях не були Загальною декларацією в грецькій дійсності, багато у чому вони абсолютно суперечать слушному набору прав людини, утім, являють собою щось актуальне й цікаве з точки зору історії ідей. Це стосується не тільки того, наскільки далеко простягаються пошуки формальних категорій та їх використання, а й додаткових нарисів важливих контурів історії, наприклад, якщо хтось думає про сократівську повагу до людської автономії, ставлення до інших та наслідків цього.

Традиція природного права в європейському контексті надає багато інших прикладів. Візьміть Гроція: він повсюдно розглядається як той, хто відродив схоластичний погляд на природне право з корінням у думках отців церкви та стоїків і перетворив на концепцію, що лежить в основі сучасної природно-правової традиції. Гроцій мав аналітично складну ідею прав людей, принципово не обмежену належністю до певних груп, хоча його теорії не бракує елементів, які могли підкріпити імперську ідеологію європейських держав, що завдала так багато шкоди та страждань людям, які зазнали панування Європи. Наведений приклад має певне значення: робота Гроція протягом століть формувала основу і приклад не тільки правової, а й етичної думки в інтелектуальних колах європейського культурного контексту. Нарешті, ідея фундаментальних прав та прав людини помітно набрала сили в епоху Просвітництва, і її безпосередні передвісники не потребують суттєвої аргументації.

Останнім часом багато зусиль було витрачено на те, щоб критично оцінити упередженість і обмеженість класичних елементів правової думки та віддати належне іншим традиціям практичної філософії за межами так званої «західної традиції». Існує причина продовжувати таку роботу, яка додає ще один вимір складності в межах історії прав людини.

У світлі викладеного — багатства історичної думки щодо прав, необхідності аналізу теорій для виявлення імпліцитних ідей замість пошуку слів-термінів, усвідомлення різноманіття форм людського вираження та їх змісту, важливого й такого, що часто знаходиться за межами теоретичного мислення, віддання належної поваги глибоким етичним проявам людської діяльності за межами елітних кіл, не в останню чергу людської боротьби, потреби у відмові від європоцентричної чи іншої парафривальної перспективи — теза про те, що ідея та значення прав людини є нещодавнім продуктом діяльності *Amnesty International* (захоплююсь нею), Джиммі Картера та католицького персоналізму разуче оманлива. Історія прав людини — приклад «спадкоємності та розриву», й ідея прав людини, як описано вище, звичайно, не була явно сформульована з початку часів у всіх культурах. Не в останню чергу тому, що історія людства — довга подорож до людського саморозуміння, звивистий, трагічний курс із ранніми досягненнями та епохами регресу, повільним вимірюванням глибини найбільш важливих проблем та уразливості, нарешті, формуванням концепції людяності, заснованої не на упередженій і фрагментованій ідеології виключення за ознакою статі, кольору шкіри, культурного походження тощо. Однак виявлено багато слідів ідеї в історії, не тільки у вищих ешелонах знаменитої думки та мистецтва багатьох культур, а й на задвірках історії, де перебувають речі забуті,

зневажені, залишені й часто репресовані, ті, що досі показують, в актах повстання та повсякденної шляхетності, які права, що у них було відмовлено, дійсно потрібні.

Таким чином, права людини глибоко вкорінені в історії. Вони не монополізовані тільки однією культурою, системою мислення, релігією чи політичним порядком денним. Певно, права людини були і зараз ще є об'єктом зловживання з політичною метою. Це, здається, доля будь-якої видатної людської ідеї. Але ідею не обов'язково делегітимізують зловживання політичних супротивників. Права людини, втілені у праві, однаково не є безневинним потомством прекрасного морального духу. Вони є продуктом багатьох політичних сил, включаючи ті, які іноді були дуже далеко від будь-якої серйозної прив'язаності до ідеї прав людини. Знову ж таки, це не дивно, враховуючи те, як людські інститути формуються в історії. Однак права людини не обов'язково забруднені їх витоками, походженням, якщо вони в іншому відношенні обґрунтовані та виправдані. З огляду на це, не вдається забезпечити вирішального елементу історії прав людини: «історично переконливого врахування нормативного впливу на ідею прав людини».

Звідси цікаві уроки історії ідей піднімають питання, що дуже відрізняються від обговорюваних сучасним історичним ревізіонізмом щодо прав людини. Питання ці звучать так: чому ідея прав людини в тому чи іншому вигляді з'являється в абсолютно різних історичних і культурних контекстах? Чому вона процвітає сьогодні, не в останню чергу на низовому рівні, незважаючи на багатьох політичних супротивників? Які глибокі причини цього факту? Єдина відповідь на ці фундаментальні питання заснована на припущенні практичного розуміння в принципі, загального для всіх людей, здійснення якого приводить їх до якогось уявлення про права, якщо останні позначаються на їх екзистенціальному становищі.

Це жодним чином не дивовижна чи незвичайна гіпотеза, оскільки таке фундаментальне припущення характерне для багатьох напрямків думки в історії людства, а не тільки для очевидних випадків, на кшталт теорії природного права та теорії морального розуміння просвітництва. Це приховані робочі гіпотези сучасної культури прав людини, буквально мільйонів людей, незважаючи на важливість різного релятивізму для академічних та деяких політичних дебатів. Основоположне припущення проекту прав людини — те, що вони мають сенс для всіх. Весь проект починається з ідеї, що будь-яка людина наділена «розумом і совістю», здатна зрозуміти, що існують права людини для себе та інших і це не залежить від культури, виховання, статі, кольору шкіри тощо. Проект прав людини — частина оптимізму стосовно можливості загальнолюдського порозуміння: незважаючи на численні перешкоди, потужні ідеології, що розпалюють ненависть, культивування моральної обмеженості в певних інтелектуальних колах, здається ймовірним, що люди можуть пройти можливо довгі та болісні процеси рефлексії і культурних змін, щоб зрозуміти: права існують і вони варті уваги та піклування, потребують пристрасті й самопожертви для того, щоб дійсно надати їм життя.

Таким чином, правильна відповідь на виклик генеалогічного, історичного ревізіонізму щодо прав людини — немає доказів історичної універсальної присутності прав людини в історії людства. Такі докази не є ані можливими, ані необхідними. Істинна відповідь на історичний генеалогічний та нормативний

релятивізм прав людини — переутвердження причин, по-перше, для дійсності прав людини і, по-друге, для припущення про реальність фундаментальної й універсальної здатності людей до морального пізнання, що забезпечує епістемічний доступ до ідеї прав людини для всіх і кожного. Людська здатність проникнення до суті морального — не просто привілей певної еліти, якогось особливого народу, культури чи релігії. Це не привілей білих і чоловіків, і це не привілей одноразовий, тільки для одного історичного моменту чи етапу розвитку. З цієї точки зору, історія ідеї та практики прав людини — це історія постійно поновлюваних підходів до цієї великої ідеї, у дуже різних формах, історичних, соціальних, культурних та релігійних контекстах, часто імпліцитних, завжди фрагментарних, непевних і недосконалих. Наш час — просто одна з глав цієї історії. І, звичайно, інші часи будуть краще розпізнавати межі нашого розуміння та практики фундаментальних прав. Немає причин для припущення, що ми будемо жити краще, ніж в інші часи, що ми повною мірою будемо усвідомлювати те, що так важко розробити та розвинути і ще важче наповнити реальним життям.

Критика широко обговорюваних викликів прав людини, отже, ставить два питання, які відображають реальну суть проблеми: по-перше, чи є права людини виправданими (обґрунтованими), і якщо так, то яким чином? По-друге, чи релевантна теорія розуму щодо епістемологічних переваг й онтологічної імовірності такої теорії обґрунтованості?

Таким чином, історичний підхід або навіть історизм не позбавляють потреби у зверненні до теорій обґрунтування прав людини, їх епістемологічних та онтологічних аспектів. Огляд переваг історичного ревізіонізму щодо прав людини — не невинуватий відступ, але прямування та підведення до центральної теми цих зауважень, питання про взаємозв'язок між людським мисленням та ідеєю прав людини, точніше, чи може ідея всезагальної здатності до морального розуміння, практичного розуму, що поділяється всіма людськими істотами, мати який-небудь сенс у сучасній думці.

Передумова для відповіді — теорія обґрунтування прав людини за межами конкретних політичних або релігійних стратегій, які сподівалися використати ідею прав людини зі своєю метою. Така теорія говорить нам, які резони виправдовують права людини. Тільки якщо ми уточнили це, можна ставити питання, чи має певна структура людського розуму якесь значення для проекту обґрунтування, не в останню чергу делегітимізує його, як стверджують нейрологічний, нео-емотивістський скептицизм щодо прав людини, які будуть обговорюватися пізніше.

V. Обґрунтування прав

1. Різноманітність обґрунтувань

Чи є права людини виправданими й обґрунтованими? Для відповіді на це запитання слід розрізнити пояснювальні та виправдувальні теорії, хоча іноді пояснення і твердження про легітимність або нелегітимність прав людини комбінуються не тільки як, наприклад, у генеалогічному ревізіонізмі, про який йшлося вище, а й у інших підходах, тих, які спрямовані на захист ідеї прав людини. Пояснювальні теорії говорять нам про причини існування прав людини. Їх можна уявити багато — соціальні, історичні, політичні, антропологічні, когнітивні. Жодна з них як така не має вирішального відношення до обґрунтування

прав людини, останні, в кінцевому рахунку, засновані не на якому-небудь причинно-наслідковому врахуванні походження прав людини, але на нормативних підставах їх легітимності — тема, до якої ми ще повернемося.

Є різні теорії обґрунтування прав людини, деякі з них деонтологічні, деякі консеквенціалістські, деякі впливають з етики доброчинності. Так, *теорії соціального функціоналізму* стверджують, що права людини можуть бути не тільки пояснені, а й виправдані через їх функції для успішної соціальної інтеграції, зберігаючи «відкрите майбутнє» для відтворення автопоетичної соціальної системи. Аргументи на користь прав людини з точки зору *економічного аналізу права* вказують, що деякі форми прав людини підвищують ефективність. Такий аналіз може бути інформований *поведінковою (біхевіоральною) економікою* та дослідженнями з психологічної евристики, окреслюючи патерни та упередження, такі як неприйняття ризику в теорії перспективи, факторинг, можливо, деонтологічний поріг в аналізі витрат і вигод. *Контрактуалізм* обґрунтовує права людини передбачуваною згодою сторін договору, теорією дискурсу з приводу консенсусу, що досягається після дорадчого процесу в умовах ідеальної мовної ситуації, де не може, але панує «*zwanglose Zwang des besseren Arguments*», «невимушена сила кращих аргументів», що усвідомлює основоположне право, дозволяє рефлексивне самосхвалення суб'єктивності всіх і кожного без домінування. *Теорії інтересу чи потреби* стверджують, що деякі інтереси або потреби людини мають таку значущість, що призводять до виникнення прав людини. *Теорії теологічного персоналізму* засновані на «експансивному натуралізмі» виправдання прав людини, оскільки вони є передумовою для людської участі (співучасті). *Інтерпретаціонізм* вважає, що приписування прав є результатом кращої нередукованої нормативної інтерпретації поняття, яке не має критеріального чи натурального вигляду, однак може бути витлумачене, виходячи з вирішального значення людської гідності як самоповаги, справжності та поваги до людськості інших.

Список є не остаточним. Однак врахування наведених прикладів дозволяє з'ясувати, які елементи має містити теорія прав людини. Скажімо, теоріям соціального функціоналізму бракує ключового нормативного елементу, не в останню чергу тому, що деякі з них неправильно розуміють функцію прав людини. Права людини захищають головні блага, потреби індивіда (те, що найбільше йому потрібно), безвідносно до того, функціонально це для суспільства чи ні. Свобода слова може використовуватися для досить соціально дисфункціональних цілей. У будь-якому разі права людини є інструментами для захисту осіб, а не інструментами для захисту функціонування суспільства як такого. Крім того, права формулюють еталони (мірки) для цілей соціуму — якими б вони не були, такі цілі передусім не повинні порушувати права людини. Внаслідок цього неправильного уявлення функціоналістські теорії не вказують нормативних принципів, що лежать в основі призначення та розподілу прав і визначення соціальних цілей, яким вони служать, у тому числі нормативного калібрування призначення суспільства.

Засновані на врахуванні ефективності підходи мають зіставні недоліки: вони упускають ключові точки прав людини, забезпечуючи нормативні принципи за межами ефективності. Права формулюють граничні умови для будь-якого режиму ефективності, отже, передбачають обґрунтування, що виходить за межі аналізу витрат і вигод. Поведінкові право та економіка потребують таких само

принципів: асиметрія, перекося у рішеннях, що пов'язані з евристикою, рамковими ефектами чи упередженням, є важливими елементами реалістичної теорії прийняття рішень людиною. Картина обмеженої раціональності, однак, призводить до проблеми того, які принципи повинні бути керівними у прийнятті людиною рішень, замість того, які нормативні принципи мають бути вирішальними для подолання недоліків загального прийняття рішень людиною. Контрактualізм залишає питання нормативних засад договору відкритим, точніше: чому закономірно, що людські істоти пов'язані тільки тими зобов'язаннями, які можна уявити прийнятими вільними й рівними особами? Де шукати не-контрактualістичні передумови, від стебла яких пішов контрактualізм? Дискурсивна теорія правильно робить упор на незамінності індивідуальної автономії та суб'єктивності, що можуть бути нормативними вимірами легітимності нормативного змісту. Незважаючи на це, вона стикається з пов'язаною проблемою: дискурс в технічному сенсі — нормативно навантажена справа. Можна дискутувати щодо охоплення, того, куди простягається мінімальна етика, втілена у комунікативній діяльності. Яким би це охоплення не було, воно не включає вимог про інклюзію будь-кого до дискурсивних патернів, форм у першу чергу, та, у більш загальному вигляді, поваги до людськості, що містять права людини, незалежно від форм комунікації. Повага до інших людей та їх прав — ультимативна передумова для дискурсивної і деліберативної практики й цивілізованого *Lebenswelten* (життєвого світу); дискурсивні практики та цивілізований життєвий світ можуть, таким чином, не бути основним нормативним фундаментом прав людини. Теорії інтересу та потреб акцентують увагу на важливому конструктивному моменті, коли підкреслюють, що теорія прав людини не може існувати без посилання на важливі для людини речі, нагальні потреби й блага, які захищають права. Однак у цих теорій є спільна проблема: як певні (безсумнівні) інтереси та потреби породжують нормативні вимоги й привілеї з боку носія права та обов'язки з боку адресата? Це не очевидно. Всі види інтересів чи потреб не мають нормативних наслідків для всіх і кожного. Чому це повинно відрізнятися у випадку певних інтересів чи потреб? Існує розрив у аргументації між описовим припущенням, що люди мають певні безсумнівні (важливі, нагальні, екзистенційні) інтереси чи потреби, й нормативним припущенням, що вони на законних підставах володіють правами для забезпечення таких інтересів і потреб. Ми можемо припустити, що це дійсно так, якщо кваліфікувати теорію пороговим критерієм, відповідно до якого передумова прав людини — те, що захищений інтерес може бути задоволений і наслідки права не надто обтяжливі для інших. Краща відповідь на це упущення видається такою: людина користується фундаментальними правами через нормативні принципи, які приписують, за яких умов певні нагальні потреби та блага нормативно релевантні та створюють претензії, привілеї й обов'язки. Найважливіше значення мають тут принципи справедливості, про що буде докладно сказано далі.

Теорії людської участі передбачають, що участь (співучасть) має таке велике значення, що вона повинна бути захищена правами. Це, звичайно, правильно. Однак, де шукати коріння права на участь? Чому саме важливість чогось повинна бути умовою існування для дуже специфічного нормативного положення не лише власника, а й адресата (адресатів)? Крім того, права людини захищають набагато більше, ніж тільки участь, чи не так? Нарешті, інтерпретаціонізм: провідний принцип гідності розуміється як самоповага і повага до інших. Це дуже

твердий принцип, але які причини для його захисту? Що є відповіддю багатьом скептичним голосам щодо гідності?

Можна багато чого дізнатися з викладених теорій, і ніхто з працюючих у цьому полі не має відчувати надмірної впевненості у тому, що він або вона запропонує щось настільки ж глибоке, як вони. Незважаючи на це, жодна з теорій, уявляється, не надає повністю задовільної відповіді щодо обґрунтування прав людини. Звідси може бути корисним зробити крок назад і знов розглянути, як можна досягти щодо цього певного прогресу.

2. Обґрунтування та зміст

Права — нормативний інструмент для захисту того, що безумовно потрібно людським істотам. Термін «потреба» наводиться тут у сенсі, який охоплює все, що має значення, цінність для людини. Деталі у сфері прав людини досить спірні та постійно уточнюються й розроблюються в галузі права у роботі тисяч юристів, у судових рішеннях, законодавчих актах та обговореннях нових нормативних викликів. Однак центральні елементи — повага до виключної, вищої й невід’ємної цінності людей, їх фізична та психічна цілісність, свобода, рівність та — напевно, більш прискіпливо — засоби для їх фізичного існування, амбітніше, мінімальні матеріальні умови гідного життя. Права людини передбачають ідею справедливого виділення та розподілу основних благ (цінностей), таких як повага та свобода. Відповідно, будь-яка теорія прав людини має містити принаймні дві речі: вона повинна зайняти позицію — явно чи неявно, експліцитно чи імпліцитно — відносно, по-перше, теорії людських потреб (благ, цінностей), і по-друге, нормативних принципів, що дають початок особливим правам, якими володіють особи, і що виправдують розподіл благ (цінностей) при реалізації прав.

Три тези можна окреслити у вигляді контурної карти, що дають надію і перспективний спосіб сформулювати таку теорію обґрунтування прав людини.

По-перше, немає ніякої теорії людських потреб (цінностей, благ) без субстанційної антропології. Права людини захищають потреби не будь-яких істот, а саме людських істот. Не може бути обґрунтування важливості свободи та самовизначення без припущення про те, що людські істоти зроблені з такого матеріалу, що свобода і самовизначення є дуже цінними для них. Проблема самовизначення не постає перед мурахами, хоча вони чудові організми. Перед людиною ця проблема постає. Бджоли не мають проблем із монархіями, людські істоти мають. Багато дискусій точиться навколо співмірності та інтерперсонального (міжособистісного) порівняння потреб (цінностей) різних суб’єктів. Важливий елемент відповіді на це питання — спільна, загальнолюдська природа людських істот. Дійсно, людські істоти мають зовсім різні вподобання, інтереси та потреби. Але деякі основні, нетривіальні речі є загальними, спільними, і права людини — вираз фундаментального розуміння цих загальнолюдських інтересів і потреб. Проект прав людини виражає не менше ніж досить шляхетну й величну тезу про елементи людської природи, в тому числі припущення, що життя, свобода, рівність і повага мають таке всесвітнє, універсальне значення для людини, що вони мають бути захищені правами. Уряд, державна влада, за відомим твердженням, є «найвеличнішим з усіх роздумів про людську природу» і права людини — частина цієї рефлексії.

По-друге, будь-яка теорія прав людини втілює теорію історичних, соціальних і політичних умов реалізації людських потреб (благ, цінностей). Свобода

слова передбачає ідею, що вільний обмін ідеями та думками насправді сприяє процвітанню індивідів та спільноти. Диктаторський авторитаризм, навпаки, припускає, що лише обмежене вираження приносить користь спільноті і, в кінцевому рахунку, індивідам (якщо розглядати його як доктрину, а не тільки як певний цинічний ідеологічний пристрій для підкорення людей). Свобода віросповідання передбачає, що насправді не в інтересах осіб, щоб всі інші релігії, окрім Однієї Істинної, були придушені. Знову ж таки, нетривіальне припущення. Сторіччя насильницького переслідування віруючих інших конфесій і їх інтелектуального захисту засвідчують це. Чим глибше занурюєшся в обґрунтування прав, тим важливішим стає цей аспект теорії прав людини, оскільки все більше аргументів потрібно, щоб показати, що конкретне окреслення чи інтерпретація прав людини на ділі служать цілям, для яких призначені та яким сприяють права людини.

По-третє, будь-яка теорія прав людини повинна визначити основні нормативні принципи, які конститутивно входять до обґрунтування прав. Ймовірні кандидати, насамперед, принципи егалітарної справедливості та принципи людської турботи й солідарності. Принципи справедливості — ключ до проблеми, чому права людини концептуалізуються як рівні права. Вони також дають відповідь, чому певні потреби (цінності) — будь то інтерес чи потреба — мають нормативну релевантність. Причиною є поєднання справедливості та прав: інтереси та потреби як такі нормативно нейтральні. Справедливість розподілу благ (цінностей), як щодо належності до людського роду як критерію розподілу, так і щодо інтерперсонального стандарту розподілу серед людей, приводить до існування прав, наприклад, до рівного статусу і свободи. Справедливість — джерело прав.

Другий принцип — турбота чи солідарність. Є обов'язки турбуватися про інших; це ядро моральності та етики. Ці обов'язки не безмежні, але до них входить, наприклад, обов'язок не допустити, щоб хтось помер, якщо допомога може бути надана без шкоди переважній більшості важливих інтересів суб'єкта. Права часто важливіші за хліб; вони можуть бути питанням життя і смерті. Тому спільна людська турбота та солідарність роблять свій внесок у захист прав інших осіб, приміром, шляхом підтримання правопорядку, який захищає такі права, сплати податків, надання політичної підтримки міжнародним інституціям з захисту прав людини або участі у неурядових організаціях, прагнуть поліпшити політичну культуру прав людини. Обов'язок турбуватися — це теж джерело прав.

Реальність захисту прав людини ставить багато складних проблем, у тому числі питання, який морально законний тягар може бути нав'язаний іншим, на перший погляд і все обміркувавши, а також питання можливостей та обмежень забезпечення певних людських потреб правами. Сумісною чи несумісною зі свободою віросповідання, релігії буде заборона паранджі на публіці — це може бути вирішене тільки після субстантивної рефлексії щодо призначення цього права, виду свободи, яка захищається, деяких серйозних міркувань про те, що суспільство може зажадати від особи: чи дійсно *«vivre ensemble»* (жити разом) — достатня причина змусити людину не носити паранджу (за думкою ЄСПЛ), як впливає така заборона на жінок, чи звільняє це їх від гноблення або змушує їх спускатися глибше в підземелля ізоляції і т. д. Розглянуті принципи не дають відповіді на всі ці питання. Отже, вони лише частина повного розгортання прав людини, не в останню чергу важкої доктринальної роботи права, однак необхідна частина, що буде цікавити нас надалі. Враховуючи тему цих зауважень, цен-

тральними є такі питання: яке походження визначених нормативних принципів? Який їх епістемологічний і онтологічний статус? Такими є найближчі завдання, які потрібно враховувати.

VI. Права і моральне пізнання

1. Епістемологія й онтологія

Пізнання обґрунтування права досягається серією розумових дій за допомогою набору когнітивних суджень. Таке судження має пропозиціональний зміст «право “X” обґрунтоване», наприклад, через вираз «свобода слова варта захисту». Це твердження, по суті, комплекс тверджень. Воно означає, як пояснено, твердження щодо корисності певного права, такого, як свобода слова, в людських співтовариствах (для вираження людської особистості, прагнення до істини, захисту демократії і т. ін.) і, нехай не завжди явні, антропологічні претензії щодо важливості свободи для людини. Складнощі зростають внаслідок того, що права людини іноді постають у дуже абстрактних формах. Однак частіше норма встановлена у більш диференційованих термінах, у тому числі режимі виправданого втручання. Це має вирішальне значення, оскільки саме режим обґрунтованих втручань визначає справжній зміст права. Фінальне судження «право “X” обґрунтоване», таким чином, охоплює в цьому випадку складні аргументи не тільки щодо *prima facie* погляду на межі та обсяг права, а й щодо інших цінностей, які розглядаються як виправдані обмеження цього права та визначають ступінь можливих обмежень. У цьому контексті принципи пропорційності стали ключовим елементом сучасних каталогів прав людини та іноді підкріплюються захистом сутності права.

Складність цього судження буде турбувати нас далі, коли ми розглянемо деякі претензії сучасної нейрології з цього приводу, оскільки огляд і врахування такої складності, як ми побачимо, характерні для деякої радикальної нейрологічної критики прав людини.

Один з елементів цієї зв'язки тверджень становить особливий інтерес для нормативної теорії: твердження про *моральне* обґрунтування права. Це необхідний елемент будь-якого обґрунтування прав людини. Багато міркувань присвячено правам людини, але не може бути легітимності прав без їх виправдання з точки зору моралі. Ніхто серйозно не сприйняв би Генеральну Асамблею ООН, якщо б пролунала заява, що Загальна декларація прав людини підвищує ефективність і, отже, приймається, навіть якщо вона несправедлива як каталог прав. Каталог прав людини, який не претендує на закладення справедливого та морально відповідного набору норм, не може вважатися належним і правильним каталогом права людини.

Твердження про нормативне обґрунтування права у цьому вузькому сенсі морального судження (як елемент зв'язки вельми складних виправдувальних аргументів щодо прав людини) має бути принципово ментальним актом. Примха не є обґрунтуванням. Застосування нормативних принципів у разі оцінювання — право людини на розгляді — надає ментальне судження морального обґрунтування цих прав. Але що це за принципи? І як обґрунтовуються, наскільки виправдали себе принципи, застосовані для обґрунтування норм, таких як права людини? Це два великих питання практичної філософії, які приводять до серцевини нормативної складової теорії прав людини. Відповідно, багато принципів були сформульовані в історії ідей, щоб визначити та закріпи-

ти принаймні деякі вихідні елементи моралі, від думки Сократа, що краще страждати від несправедливості, ніж творити несправедливість, до категоричного імперативу Канта тощо. Враховуючи те, що вже було сказано про обґрунтування прав, імовірною є теза про те, що принципи рівності та справедливості, обов'язки людини турбуватися (про інших) відіграють вирішальну роль щодо цього.

Проблеми змісту та обґрунтування нормативних принципів, що спрямовують моральні судження, приводять до цікавих запитань. Чи може залежати зміст таких принципів від структури людського розуму? Чи можуть вони в той чи інший спосіб визначатися властивостями розуму людини? Чи є природа та структура людського мислення визначальним чинником для результатів рефлексії у сфері моралі — моральних суджень? Це, як зазначено вище, картезіанське, локківське, юмівське, кантівське питання про передумови можливості людського морального пізнання. Чи є такі *Verstandesbegriffe* (чисті поняття розсудку), такі «поняття розуму» в моральній сфері, використовуючи термінологію Канта? І якщо так — який ефект? Чи дійсно особлива природа та структура людського мислення — ключ до об'єктивного, основоположного морального розуміння? Або вони є неодмінними елементами морального пізнання, залишаючи, однак, «мораль саму по собі» (модифікуючи іншу кантівську ідею), істинну, об'єктивну мораль не розкритою? Чи можна провести тут паралель із теоретичним пізнанням, таким як людське мислення, що, на думку Канта, ніколи не захоплює природу «*Ding an sich*», речі в собі? Або — третя можливість — такі структури розуму існують і, безсумнівно, впливають на моральну людську думку, але не створюють нічого, крім пізнавальних ілюзій, морального еквіваленту візуальної ілюзії Мюллера-Лайера, згаданої вище?

Наведені питання підводять нас до головного виклику прав людини, який буде розглядатися далі, оскільки окремих напрям когнітивної психології та нейрології ретельно формулює таку тезу: природа та структура людського мислення насправді має вирішальне значення для моральних міркувань, аргументації людини, однак таке моральне судження призводить не до розуміння, а до помилки, ідея прав людини є частиною цього хибного міркування, й, отже, не має вирішальним чином впливати на людські справи.

2. Нейрологічна атака на права людини: права людини та теза ментального пристрою¹

Теза обмірковано сприймається як загальний каркас моделі дуального процесу в розумі, відповідно до якої виокремлюються два види ментальних процесів, швидке та повільне мислення, використовуючи популярні терміни: швидке мислення означає використання евристики, окреслення та налаштування операцій для вирішення повсякденних проблем. Ці механізми вбудовано в людський мозок. Люди не можуть не використовувати їх і роблять це інтуїтивно та несвідомо. Повільне мислення означає раціональну рефлексію, що відповідає логічним стандартам. Швидке мислення добре працює у багатьох аспектах

¹ В оригіналі використовується термін «*mental gizmo*», який буквально означає «ментальна штука». Використовується у деяких сучасних етичних теоріях, а також у нейрології для позначення пристрою, девайсу, гаджету з невідомими чи малозрозумілими характеристиками, іноді — у розумінні невивченого стримуючого механізму чи навіть деталі (наприклад, як загадковий стримувач агресії). — *Прим. перекладача.*

повсякденного життя, однак спотворюється, викривляється у важливих аспектах. Прийняття людиною рішень, таким чином, не є цілком раціональним. Хтось може стати обізнаним у чинниках, що викривляють людську раціональність, таких як евристика, рамковий ефект і упередження, та подолати їх вплив на повільне мислення, але не обов'язково це відбудеться, тому що система управління повільним мисленням може не виконати завдання. Наведена модель впливова не тільки у психології, вона надихнула багато досліджень у багатьох інших сферах, не в останню чергу, у поведінковому праві й економіці. Але першопрохідці-дослідники не сказали нічого суттєвого про місце моральних міркувань у цій моделі. Теза ментального пристрою намагається заповнити прогалину.

Теза ментального пристрою полягає в такому: моральне пізнання — частина дуального розумового процесу. Деонтологічні судження — частина швидкого мислення. Існує ментальна «штуковина», «пристрій», що виробляє такі судження, мимоволі, несвідомо, як факт швидких, автоматичних і емоційних операцій людського розуму. Вони як евристика або упередження й прихильність: корисні в певному відношенні, але мають бути враховані як загальні напрями моральних суджень, оскільки систематично викривляють людську моральну раціональність. Яскравий приклад результату операцій ментального пристрою, що викликає «ментальні ілюзії», на кшталт ілюзії Мюллера-Лайера, візуальної ілюзії — кантівський принцип гуманізму, відповідно до якого ми ніколи не повинні використовувати інших людей просто як засоби, а не як цілі. Це саме по собі вже важливо для теми прав людини, оскільки цей принцип є широко поширеним та відтворюється в різних правових системах — національних, міжнародних і наднаціональних — розглядається як важливий елемент конкретизації гарантій людської гідності. Остання, у свою чергу, є складовою частиною всієї архітектури прав людини. Але не тільки це. Права людини як такі розглядаються як продукти ментального пристрою, корисні як риторичні прийоми та приладдя, придатні до експлуатації з хороших причин, але без будь-яких претензій до раціональності як такої і часто вельми шкідливі за своїми наслідками. Замість цього, для справді раціонального морального мислення потрібно вдаватися до утилітаризму. Утилітаризм — це повільне мислення, яким слід керуватися в останній інстанції людських моральних міркувань.

Що є доказом тези ментального пристрою? Відома проблема вагонетки — відправна точка аналізу. Стверджується, що належний аналіз цих справ показує: в тих випадках, коли деонтологічні судження, здається у грі, тому що судять учасники, не допускається пожертвувати життям однієї людини, щоб врятувати п'ять (випадок пішохода на мосту), вбудовані емоційні реакції, насправді, визначають рішення (судження). Вирішальні причини цього аналізу — дослідження нейровізуалізації. Останні, як стверджується, показують, що при прийнятті рішення у наведених випадках, вентромедіальна префронтальна кора (VMPFC) активна, що пов'язано з виробництвом емоцій. Це відбувається тому, що відповідні випадки пов'язані з суб'єктом безпосередньо, вони «персональні» і, отже, викликають емоційну реакцію.

В інших випадках, «безособових», де рішення відрізняється і учасники розглядають як допустиме те, що одна людина помирає, а п'ять осіб врятовано (випадок спостерігача), активною стає дорсолатеральна префронтальна кора (DLPFC), центр когнітивного управління у мозку, показуючи, що це утилітарне

рішення раціональне, а не емоційне. Проводяться подальші дослідження, які показують, як стверджується, що якщо венстромедіальна префронтальна кора (VMPFC) пошкоджена, утилітарні судження зроблено учасниками в обох випадках — спостерігача та пішохода на мосту.

Деонтологічні аргументи з цієї точки зору є нічим, крім ретроспективної раціоналізації таких вбудованих, природжених емоційних реакцій. Це не тільки «секретний жарт кантівської душі», однак, як можна було б додати, секретний жарт душі багатьох великих мислителів щодо моральних проблем від античності до сучасних щодо цього зусиль. Таким чином, скажімо, «Діалоги» Платона, «Критика практичного розуму» або «Теорія справедливості» — усі практикувалися в самообмані їх авторів і адресатів: вони пропускають ключовий момент — те, що захищає Платон у непослідовній концепції справедливості, формулювання категоричного імперативу в його формальній та матеріальній версії або неутилітарні принципи справедливості Джона Ролза, зрештою, є вираженням таємної роботи емоційного ментального пристрою, що раціоналізуються постфактум і посилюються. Права людини — частина цієї ретроспективної раціоналізації: «“Права” дійсно блискучі. Вони дозволяють нам раціоналізувати наші внутрішні (інстинктивні) почуття, не роблячи ніякої додаткової роботи». Багато людей, яких турбують права людини, таких як адвокати, судді, активісти, політики і — найголовніше — люди, які претендують на права, борються за повагу до них, сподіваючись, іноді відчайдушно, на їх захист, перебувають під чарами «моральної ілюзії». Враховуючи важливість прав людини на практиці, ця «моральна ілюзія» має широкомасштабні наслідки, які применшують будь-який практичний ефект, що його можливо мають інші елементи викривленої раціональності, такі як рамковий ефект. Ці наслідки вельми небезпечні: «Раціоналізація — великий ворог морального прогресу, і, отже, глибокого прагматизму».

Теза ментального пристрою є частиною більш широкого напрямку сучасної нейрології, що може бути названий нейрологічним емотивізмом, який відстоює ідею традиційного емотивізму, що людська мораль не що інше, як вираження певних емоцій схвалення та відрази за допомогою когнітивної психології. Це критика прав людини у дуже радикальному вигляді: генеральна лінія не відкидає когнітивної реальності, впливу деонтологічних суджень та ідеї прав людини, але радикально переосмислює їх статус і значення — вони є не проявом практичного розуму, а, навпаки, частиною причин людської моральної ірраціональності. Остання має такі далекосяжні наслідки, що їх слід подолати заради збереження виду. Тільки утилітаризм, повільне мислення може вирішити великі проблеми людства та вийти за межі вузьких моральних основ людських племен, створених ментальним пристроєм, «звільнити філософів від злетів і падінь їх автоматичних установок, налаштувань», і звільнити решту з нас, звичайно, також часто страждаючих від «моральної ілюзії» прав людини.

Як відповісти на цей виклик, цікавий і, ймовірно, парадигматичний, для декількох проведених дискусій? Це наступне питання, на якому ми зосередимося.

3. Перегляд тези ментального пристрою

Фундаментальна проблема в тому, що аналіз проблеми вагонетки, що лежить в основі тези ментального пристрою, є недостатнім. Випадки, які при-

ймаються для доведення роботи внутрішніх, інстинктивних емоційних реакцій (пішохідний міст), насправді показують щось зовсім інше, а саме: релевантність засобів/побічних ефектів розрізнення для пояснення емпіричних патернів моральної оцінки спостережуваних, а точніше заборону інструменталізації людини. Належний аналіз випадків вагонетки, таким чином, дійсно підтверджує релевантність принципу, окресленого Кантом у відомій формулі принципу гуманізму, і, отже, центрального елементу ідеї прав людини. Крім того, занадто необачно й нерозсудливо робити висновок, що в інших випадках, коли при виборі смерть однієї людини приймається як допустима, якщо альтернативою виступає смерть п'яти (або більше жертв, як у початковій версії Вельцеля), утилітарні міркування в грі. Думати, що допустимо вибрати менше з двох неминучих зол, хоча, можливо, відчуваючи в той же час, що це трагічний вибір, — одне; схвалити утилітаризм у тому сенсі, що йому завжди дозволяється розраховувати та зважувати людські життя — зовсім інше. Аналіз випадків вагонетки має бути набагато складнішим і виходити за межі такої простої дихотомії.

Інша проблема тези ментального пристрою — те, що вона спростовує сама себе. Причини полягають у такому: утилітаризм у всіх його класичних і сучасних, заснованих на правилах чи діях, версіях, керується принципом корисності — нормативно виправдане будь-яке правило або дія, що створює найбільше щастя для найбільшої кількості людей. В основі цього принципу лежить ідея, що щастя будь-кого враховується рівною мірою. Це егалітарне жало утилітаризму, що пояснює його постійну привабливість і ядро того, що дійсно чудове в цій лінії думки.

Цей принцип спирається на два стовпи: рівність осіб і припис про те, що рівні особи повинні сприйматися однаково. Тільки з цих двох припущень випливає, що щастя кожного враховується рівною мірою, як передбачається принципом корисності. Звідси зобов'язання поважати рівність рівних осіб шляхом урахування їх щастя рівною мірою — не наслідок, а передумова утилітаризму. Внаслідок цього зобов'язання поважати рівність осіб не є і не може бути отримане як результат застосування принципу корисності: будучи його фундаментом, зобов'язання рівного сприйняття (ставлення до) рівних не може бути наслідком останнього принципу. Зобов'язання поважати рівність осіб — це, швидше, принцип, який виступає як неконсеквенціалістська нормативна (перед) умова консеквенціалізму. Таким чином, є деонтологічна опора на ядрі утилітаризму, оскільки принцип обов'язкового рівного сприйняття рівних (причина бути зобов'язаним цінувати щастя кожного рівною мірою, як передбачає принцип корисності) — основа будь-якого утилітарного аргументу.

Цей аналіз утилітаризму приводить до головного виверту тези ментального пристрою. Виверт, заковика у такому: чи дійсно утилітаризм — повільне мислення? З того, що утилітаризм передбачає деонтологічні принципи рівності, випливає, що такі деонтологічні принципи в цьому випадку — теж повільне мислення, оскільки вони є нормативною серцевиною того, що розглядається як повільне мислення. Або: чи дійсно такі деонтологічні принципи — швидке мислення? Якщо утилітаризм передбачає названі деонтологічні принципи рівності, що є швидким мисленням, він теж повинен бути швидким мисленням. У будь-якому разі, теза ментального пристрою спростовується внутрішніми суперечностями.

Розмірковуючи про ці види претензій деяких психологічних теорій, потрібно зважати на одну річ: дослідження з нейровізуалізації забезпечили останніми роками багато захоплюючих результатів. Однак є межі, за які поки важко проникнути. Такі межі окреслюються не лише як продукт обмежень і проблем, що впливають із методів нейровізуалізації, скажімо, стандартних питань на кшталт рівня просторової і часової здатності застосованих методів, «вуду-кореляції» (*«voodoo correlations»*), циркулярного аналізу, ефектів статистичного вирівнювання, «згладжування» результатів тощо. Наприклад, досі незрозуміло, як комплекс ментальних феноменів реалізується в людському мозку. Питання в цьому контексті: чи справді плідний тривалий домінуючий фокус на локалізації функцій у мозку виправданий, або чи не більш перспективне дослідження патернів активації? Це має наслідки для інтерпретації патернів, моделей нейронної активності, що є основою гіпотез у дослідженнях нейровізуалізації, оскільки немає ясності в тому, що певна спостережувана нейронна активність дійсно означає. Це відбувається не в останню чергу внаслідок класичної проблеми досліджень у сфері нейровізуалізації — проблеми зворотної (реверсивної) інтерференції. Факт того, що конкретна ділянка мозку активна при виконанні певного завдання не може бути підставою для висновку, що всякий раз, коли ця ділянка мозку активна, когнітивне завдання виконується. Причина в тому, що ділянка мозку може виконувати безліч завдань, взаємодіючих наприклад, з іншими ділянками мозку. Зворотна інтерференція може пропонувати дослідницькі гіпотези, однак не переконливі докази того, як карта ментальних функцій розташована у мозку. Ділянка мозку, що називається дорсолатеральною префронтальною корою, активна при виконанні певних завдань когнітивного управління, але це не означає, що коли дорсолатеральна префронтальна кора активна, виконуються активні завдання когнітивного управління. Те саме справедливе для вентромедіальної префронтальної кори та емоційних реакцій. Звідси, результати нейровізуалізації, такі, як були наведені вище, навіть якщо вони витримують випробування подальшими дослідженнями, жодною мірою не доводять, що деонтологічна мораль — вираження емоцій. Крім того, багато емпіричних даних конкурують між собою. Отже, у світлі того, що вже було сказано, є підстави по-новому інтерпретувати такі результати та дані, й те, що вони говорять нам про роботу розуму, з урахуванням наведеного вище ретельного аналізу та ймовірних теорій морального судження.

У цьому контексті необхідно підкреслити, що ніхто не сумнівається в тому, що емоції є центральною частиною моральної оцінки (оцінювання). Це навіть можуть бути емоції, що викликають «тектонічні зсуви» у моральному мисленні. Беззаперечною є значущість певних емоцій для побудови права та не в останню чергу для скептичного проекту конституціоналізму. Однак постає питання, чи можуть такі емоції утворювати (складати) моральну (деонтологічну) оцінку, як стверджує емотивізм, або вони грають різні ролі. Знову ж таки, теоретична сила уявлення видається в емотивістському рахунку занадто обмеженою, щоб пояснити складність людського морального світу. Один із важливих прикладів — аналітична нездатність відрізнити емоції, які є *наслідком* морального судження, від емоцій, які *складають (утворюють)* моральне судження. Розглянемо випадок обурення після того, як хтось стає свідком тяжкої несправедливості. Пізнання несправедливості тут виступає передумовою і, таким чином, не збігається з почуттям морального обурення. Друга основна функція емоцій — розу-

міння того, що дія означає для того, хто зазнає несправедливості. Це частка моральної евристики: без співчуття до, приміром, жертв расової дискримінації, без емоційного розуміння того, як це відчувається — бути приниженим — ніхто не зможе належним чином оцінити її несправедливість.

Крім того, як показує поверховий аналіз концепції фундаментальних прав, або прав людини, утвердження прав досить складне, комплексне, за формою та сутністю. Прирівнювати таке комплексне судження до внутрішніх, інстинктивних реакцій здається не дуже перспективним підходом до проблеми.

Усе це не що інше, як нагадування про теорію залежності інтерпретації емпіричних даних: дані мають значення тільки в теоретичній структурі. Конкретніше, вартість досліджень із нейровізуалізації про нейрофізіологічні основи морального судження залежить від достоїнств теоретичної бази, в якій вони розроблені. Якщо ця база є недосконалою, інтерпретація даних буде недосконалою також.

На додаток, виглядає дещо наївною ідея визначати раціональність за допомогою утилітаризму. Виникає питання: чому саме сфера практичного розуму, використовуючи традиційний термін, чому не подивитися ширше? В історії думки це було припущення за замовчуванням, що людське мислення складається не тільки з інструментальної раціональності певного сорту, а й інших, якісно відмінних вимірів, насамперед справедливості та моральної доброчесності. Це спільний знаменник для більшості видатних думок із відповідних питань. Що з ним не так? Чому деонтологічні принципи *a priori* не раціональні чи розумні, якщо волієте? Що насправді краще щодо принципу корисності (забувши на хвилину про його деонтологічні основи) в порівнянні з забороною інструменталізації, справедливий принцип рівного сприйняття інших або обов'язок турбуватися про інших? Дивне зубожіння багатства людської думки у грі в такі теорії не сприяє здатності проникнути до суті практичної філософії та правової теорії.

Важливо підкреслити, що теза ментального пристрою не виступає необхідним наслідком моделі дуального процесу у розумі як такої. Можна думати, що ця модель описує важливий аспект людського пізнання, не знаходячи тези ментального пристрою переконливою. Деонтологія може бути частиною повільного мислення; не існує ніякої апріорної причини, чому це не може бути так. Отже, відсутність переконаності щодо тези ментального пристрою не впливає на цінність моделі дуального розумового процесу. Теза ментального пристрою — просто неправдоподібна та малоймовірна теза, що розвивається в рамках цієї моделі людського розуму.

Ні нейрологічний, ні психологічний підходи до питань етики та права не сходяться у певній перспективі щодо їх когнітивного походження. Ніщо у теорії розуму, в нейрологічних дослідженнях і психологічних пошуках, окремо не сприяє розвитку та поповненню збіднілої скарбниці людського практичного мислення. Отже, відповідь на психологічний скептицизм полягає в тому, щоб не ігнорувати нейрологію та психологію чи залишатися у межах нормативної теорії, де психологія, що б вона не говорила, просто не враховується, а розвивати субстанційну концепцію людського морального пізнання як елемент більш широкої теорії прав людини, більш ймовірну, ніж їх скептичні альтернативи. Враховуючи стан справ, не може бути ніякої теорії прав людини без вірогідної теорії людського нормативного пізнання. І, звичайно, існують різні теоретичні альтернативи, які досягли у цьому певного прогресу. Одна з них — менталіст-

ський (психологічний) підхід щодо моделі універсальної моральної граматики, яка привернула деяку увагу останніми роками, і, можливо, заслуговує більш глибокого вивчення.

4. Менталістська (психологічна) теорія етики та права

Менталістська (психологічна) модель морального пізнання досліджує питання про те, чи існують ідентифіковані генеративні принципи морального судження, специфічні для людського морального пізнання як універсального та єдині для всього людського роду. Цей підхід був вельми успішним в інших сферах теорії розуму, наприклад, це помітно у вивченні мови. Принципи виведені з аналізу практики та феноменології морального судження. Одна зі складностей подібного дослідження, власне, головна з них, полягає в тому, що моральні судження постійно оспорується. Ймовірний спосіб дії — подивитися на кваліфіковані моральні судження (рішення): вони повинні розглядатися як рішення, позичаючи корисний термін, у сенсі рефлексивних, безпристрасних рішень, які не викривляють інтерес, пристрасність, помилки у фактах і т. д. На задньому плані проводиться розрізнення між здібністю (вмінням) та здійсненням (виконанням), здібністю виконувати певне когнітивне завдання, та фактичним виконанням цього завдання. Лише непрямі висновки можна зробити від виконання до здатності суб'єкта, оскільки виконання залежить від багатьох інших чинників, ніж просто структури здатності. Наприклад, остаточна оцінка якогось акту може бути упередженою, тому що у людини, яка здійснює оцінку, власні інтереси. Це є головним і часто упускається в недавніх дослідженнях моральної психології, що очевидно припускають вивчення людських моральних здібностей, але напрочуд великою мірою пов'язані з помилками виконання, приміром, викривлення моральних суджень, спотворення моральних рішень не моральними чинниками, від чуття до почуття знаходження під контролем. Інший методологічний крок, потрібний для того, щоб мати справу з оспоруваною природою морального судження, — подивитися на вельми ідеалізовані та часто штучні випадки, що, як видається, трохи політизовані та культурно навантажені. Вивчення людської моральної здатності шляхом вивчення думки про припустимість чи неприпустимість абортів — приречений захід.

Якщо уважно подивитися на феноменологію моралі, можна зробити деякі важливі спостереження. Одне з цих спостережень — існування чогось на зразок морального простору в цілому. Люди природно діють у ментальному просторі, який має нормативний вимір. Є специфічна ментальна царина моралі, елемент свідомого мислення, що якісно відрізняється, особливий, інтуїтивний аспект нашого психічного життя, що інтроспективно доступний і сприймається суб'єктивно, квалія (*qualia*), як часто кажуть, або — використовуючи стандартне розуміння цього терміна — певний вид деяких форм досвіду феноменального характеру. Наявність такої когнітивної сфери не самоочевидний факт, але емпірична властивість людського розуму, не спільна (загальна) для всіх організмів. Його існування, отже, потребує пояснення.

Інше цікаве спостереження стосується факту наявності дійсно заплутаного й обмеженого набору можливих об'єктів моральної оцінки. Витончене покладання ручки на стіл не може бути об'єктом моральної оцінки, якщо не має якийсь дуже специфічних обставин. Потрібно — грубо кажучи — щось на кшталт

волонтаристські контрольованих або тілесно регульованих дій чи бездіяльності суб'єктів, з наслідками для добробуту живих істот, намірами таких дій чи відповідними емоціями, спрямованими на добробут інших.

Якщо звернутися до змісту моралі та ретельно проаналізувати декілька компетентних моральних рішень описаного вище виду, вони виглядають скерованими в широкому діапазоні випадків принципами егалітарної справедливості та альтруїзму. Це проходить червоною ниткою також і крізь історію ідей. Враховуючи ці дебати, можна попередньо визначити зміст цих принципів таким чином: щоб дія була справедливою, вона повинна відповідати декільком умовам. По-перше, застосовані стандарти сприйняття (ставлення) повинні бути рівними для всіх, на кого спрямована дія. По-друге, якщо є критерій для розумного розподілу, пов'язаний зі сферою, що стосується справедливості (скажімо, здійснення сортування), відношення рівності повинне бути збережене між значенням (цінністю) критерію та видом ставлення, — звідси добре виконання, здійснення заслуговує на високу оцінку. Якщо такого критерію немає, то, як правило за замовченням кількісно рівний розподіл серед рівних є справедливим. Стосовно відновлювальної справедливості акт реституції повинен бути рівним об'єкту, щодо якого відбуваються повернення, відновлення у правах.

Дію можна назвати морально доброю, якщо вона виконується з прямим умислом, а не тільки з непрямим наміром сприяти добробуту суб'єкта турботи. Якщо це так, то для моральної оцінки не має значення, створює чи ні сприяння інтересам суб'єкта, у той же час, навмисні (безпосередньо призначені) чи передбачувані (непрямо спрямовані) наслідки дії та утворює другу причину для дій у зв'язці мотивів. Прямий намір сприяти добробуту суб'єкта турботи — необхідна умова морально доброї дії. Справедливість є граничною умовою морально доброї дії: немає морально доброго наміру, що порушує принципи справедливості.

Такі принципи абстрактні, але не без виразного смислового змісту, як можна побачити на прикладі обґрунтування прав людини: принципи, що лежать в основі набуття прав, мають бути рівними для всіх потенційних носіїв. Приміром, було б несправедливо надати деяким людям користуватися фундаментальними правами через їх особистість (індивідуальність), і відмовити іншим через те, що береться до уваги колір їх шкіри. Крім того, розумний, точніше єдиний розумний, критерій для наділення (володіння) правами — належність будь-якої особи до людського роду. Оскільки, як справедлива, система прав повинна зберігати відношення рівності між значенням цього критерію та розподілом прав, і всі люди рівні у їх людськості, тільки система рівних прав є, відповідно, справедливою й обґрунтованою системою. Сприяння володінню та здійсненню прав є морально добрим і, як було сказано вище, враховуючи важливість прав, просування прав — першочерговий обов'язок людської солідарності.

Ще один важливий момент у цій темі — те, що моральне судження людини має вольові наслідки: моральна оцінка не дає інформації про факти реальності як дескриптивні твердження, вона має прескриптивний (приписуючий) зміст. Сказати «*X* справедливий» — зовсім не те, що сказати «*X* блакитний»; важливий елемент розрізнення — вольові наслідки морального судження, якщо є можливість діяти. Нормативне твердження стосується обов'язків, дозволення чи припису, коротше кажучи, морально належного. Дійсно, мотивація людини

включає багато інших схильностей, що мають велику силу та вплив, і не мають нічого спільного з моральними міркуваннями. Історія людства — значною мірою історія жадібності та прагнення влади, а не історія моральних тонкощів і делікатності. Вимога (претензія), таким чином, лише елемент, можливо, дорогоцінний елемент людської моральної мотивації, що походить від морального розуміння.

Прескриптивний зміст може становити (утворювати) право. Якщо суб'єкт зобов'язаний зробити щось, тому що дія буде справедливою, суб'єкт, на якого це спрямовано, має право на таку дію: у обмежений час, доступний для коментування та встановлення речей у певному інтелектуальному порядку після прикоропоганої пленарної лекції, кожен учасник дискусії має право на рівнозначну кількість часу, тому що це справедливий розподіл цього дефіцитного блага. Зв'язок між обов'язком і правом справедливий для зобов'язання, що впливає з обов'язку на користь когось іншого також, якщо тільки це не надлишкова, така, що перевищує вимоги, дія: є не лише обов'язок взяти свій телефон, щоб викликати швидко допомогу, якщо перед вами хтось звалився на землю, а й право особи, що раптом впала, щоб ви зробили принаймні таку дію. Це причина, чому не може бути ніякої теорії прав без теорії справедливості та виправданого (обґрунтованого) зобов'язання стосовно інших осіб.

Такі принципи справедливості й альтруїзму мають когнітивний зміст. Приміром, наявність або відсутність відношення рівності між суб'єктами, стосовно яких відбувається дія, чи між критерієм розподілу та розподілюваним благом, у пояснюваному сенсі, не відчуються як холодність, байдужість, але як така предикація з когнітивним змістом, що впливає з комплексного структурного аналізу оцінюваного акту, затверджує в кінці відношення рівність або її відсутність.

Враховуючи велику різноманітність моральних поглядів у сучасності та в минулому, будь-яка теорія морального пізнання має сформулювати, в межах своєї пояснювальної справи, теорію моральної відмінності. Такі чинники, як не-моральні передумови морального судження, інтереси або ідеологічні конструкції, що впливають на оцінку, будуть відігравати важливу роль у цій теорії та значно зменшувати випадки реальних моральних розбіжностей. Отже, є підстави вважати, що під поверхнею непереборних моральних розбіжностей може знаходитися глибока структура загальних моральних принципів.

Надзвичайно важливо відрізнити мотиваційні схильності до поведінки від моральної оцінки. Схильність до дії, у тому числі те, що називається про-соціальною поведінкою, — одне, рефлексивна оцінка схильності — зовсім інше. Тільки остання є, власне, сферою моралі та етики.

Що стосується онтології моральності, то, цілком імовірно, слід прийняти, що моральне пізнання задумане як не-референтне: у світі немає об'єктивних моральних фактів, з якими пов'язана істинна умова моральних предикатів. Це представляє моральні судження не тільки суб'єктивними. Причина — наявність внутрішніх ментальних критеріїв для обґрунтованих припущень, що засвідчують їх правдивість, як в інших сферах мислення. Навіть онтологія морального реалізму в кінцевому рахунку залежить від передбачуваної істинності таких не-референтних формулювань: теза морального реалізму передбачає, що істинна умова моральних суджень — те, що моральні предикати відповідають об'єктивним моральним фактам реальності, само по собі не означає відповід-

ності об'єктивним епістемічним фактам світу. Таким чином, істинність залежить від інших джерел епістемічного обґрунтування.

Питання, що розглядається в цьому контексті, — онтогенічне походження когнітивної сфери моралі, обмежувальні принципи, які визначають можливі об'єкти оцінки чи матеріальні принципи моралі, що обговорюються. Вони можуть бути побудовані та здобуті, як і більшість нормативних принципів, або, як альтернатива, можуть бути результатом розгортання вроджених когнітивних структур, викликаними досвідом, як у випадку мови. Так чи інакше, краща відповідь тут зумовлена бідністю аргументу стимулів: якщо подача досвіду недостатня, щоб генерувати певну когнітивну здібність, принаймні деякі з когнітивних структур, на яких вона заснована, мають бути вродженими.

Важливо підкреслити, що ніщо в цьому підході не заперечує важливості соціального і культурного впливу на етику та право: свобода преси, наприклад, як правова норма та основний принцип політичної моралі припускає культурне досягнення, здобуток та перемогу (досить пізні досягнення з великою кількістю передумов) преси і, крім того, досвід її придушення навіть демократичними урядами, серед багатьох інших речей. «Захист свободи преси», звичайно, не вроджений принцип людського морального пізнання. Питання, однак, полягає в такому: який тип розуму потрібний для розвитку такої ідеї? Що такого особливого у людському розумі, що тільки люди, а не якісь інші організми, розробили таку концепцію, як права людини? Які когнітивні передумови запускають такий тривалий культурний процес, що приводить після тисяч і тисяч років культурного та соціального розвитку людства до ідеї права (не бажання, прагнення чи інтересу) на свободу преси? Ніякі? Просто бути розумним? Чи нам все ж потрібні певні специфічні концептуальні інструменти для побудови системи прав? Чи, можливо, щось буде виявлене, якщо врахувати моральний пізнавальний простір, обмежений клас можливих об'єктів моральної оцінки, принципи справедливості й альтруїзму та їх основоположний зв'язок із правами? Хіба не становить найбільший інтерес у зв'язку з цим саме поняття «право» і те, що воно тягне за собою, заплутане павутиння нормативних положень, окреслених вище, необхідний зв'язок між вимогою (претензією) та обов'язком, привілеями та запереченнями обов'язків, інтенціональним змістом деонтичних модальностей, семантикою зобов'язання, дозволянням та передбаченням, а також необхідні вольові наслідки морального судження та їх наслідки для прав?

Як ілюструє теза ментального пристрою, пішли ті часи, коли вивчення структури розуму здавалося неважливим, оскільки було само собою зрозумілим, що вірогідний тільки один вид теорії розуму — той, який передбачає, що лише вроджені властивості людського розуму є непередбачуваним і невивченим пристроєм. Теза ментального пристрою — суттєва емпірична теза про структуру людського розуму, як і будь-яке припущення щодо евристики, рамкового ефекту чи упереджень. Остання спонукає величезну кількість досліджень по всьому світу. Ці претензії можуть бути правильними чи неправильними, однак це, безумовно, серйозне наукове досягнення, що буде оцінюватися за його пояснювальними перевагами, і те саме стосується менталістського підходу до етики та права.

Ці зауваження показують, що емпірично налаштована теорія психології моралі може оформлюватися, не приймаючи деонтологічних принципів як когнітивних ілюзій, але як частина зовнішнього образу людського розуму, що

може бути передумовою культурного розвитку моральних систем і права. Є сильні емпіричні докази існування здатності до мови з досить обмеженими принципами, у яких розвиваються природні мови. Однак шлях від здатності мовити до поезії «Короля Ліра» вельми довгий. Здатність мовити при цьому виступає передумовою до людської здатності створювати та насолоджуватися чимось на кшталт поезії «Короля Ліра». Так само, можливо, ймовірна ідея, що існує довгий шлях від людської здатності до моралі до Загальної декларації прав людини та утверджених, конкретних каталогів прав, що склалися історично та увійшли до конституцій і міжнародно-правових актів. Проте моральна здатність, може статися, як здатність до мови, що приводить до поезії «Короля Ліра», — когнітивна передумова для можливості сформулювати зрештою щось на кшталт Загальної декларації прав людини та сподівань, які вона означає.

5. Пояснювальна (експланаторна) та нормативна теорія

Припустимо, що менталістське врахування моралі та права має певні переваги й є дійсно найкращим, приміром, для тези ментального пристрою. Це було б суттєвим прозрінням для пояснювальної теорії людського морального пізнання та теорії розуму в цілому. Але яку нормативну важливість це буде мати, якщо хтось зажадає уникнути натуралістичної помилки? Це останнє питання, яке слід розглянути. Відповідь така: це не має нормативних наслідків як таких, оскільки потрібні нормативні аргументи для обґрунтування будь-якої нормативної точки зору. Менталістська теорія етики та права спростовує, однак, — і це важливо — ідею, що деонтологія походить від практичної, тверезої, досвідченої наукової точки зору, а не просто від когнітивних чи моральних ілюзій. Деонтологічні аргументи не цілком дискредитовані теорією розуму, психологією чи нейрологією. Нормативне завдання виправдати будь-який нормативний принцип, що входить до теорії обґрунтування прав людини, не було виконано теорією морального пізнання. Але це зовсім інше питання — захист когнітивних принципів, що окреслені як розумні, ніж захист нормативного значення та цінності, що є продуктом ретроспективної раціоналізації вбудованих інстинктивних емоційних реакцій. Моральна психологія не може замінити конструкції нормативної теорії всередині етики та права. Однак вона незамінна, якщо потрібно показати, що будь-яка нормативна теорія — ілюзорний плід прихованих механізмів розуму та, отже, сумісна з тим, що відомо про структуру та роботу розуму.

Цей проект обґрунтування прав людини — велика справа, враховуючи складність проблеми, антропологічні міркування, політичні та соціальні теорії, що додаються до будь-яких теоретичних пошуків у цьому напрямі. Нормативне обґрунтування прав людини в кінцевому підсумку може бути засноване на помилковому врахуванні деяких основоположних моральних суджень, рефлексивна стійкість яких проти систематичних, розсудливих теоретичних сумнівів є епістемологічною альтернативою трилеммі нескінченного регресу, догматичного кінця виправдувального аргументу або тавтології. Принципи справедливості й альтруїзму будуть відігравати важливу роль у цьому відношенні, тому що є вагомими підстави вважати, що вони (або якісь їх варіації) основоположні для моралі. Вони — не істина, що самозасвідчується, але недоведені, попередні наближення до тих принципів, які становлять мораль. Інші принципи також

можуть відігравати важливу роль, наприклад, принцип неприпустимості інструменталізації людини чи ті, що регулюють допустимість іншим чином заборонених актів.

На цій основі можна ставити подальші запитання, приміром, чи дійсно етична думка сформульована у принципі гуманізму та чи має якийсь етичний і юридичний сенс ідея людської гідності? Таким чином, можна було б наблизитися до більш всеосяжної теорії прав людини, яка дуже необхідна. Аргумент цих зауважень – те, що принципи егалітарної справедливості, людської солідарності та турботи разом із доволі багатою концепцією людського існування та політичною теорією людського процвітання, вбудовані до прийнятної теорії розуму, забезпечують серйозні підстави вважати, що ідея прав людини більш виправдана, ніж будь-що в історії людської думки про мораль та право.

Така теорія прав людини, що має відповіді на теоретичні виклики, сформульована та вбудована до вірогідної теорії розуму, може виявитися важливим, можливо, навіть необхідним елементом їх інтелектуального захисту. Це не було б незначним досягненням. Права людини – не дрібниці. Вони не є чимось для задоволення інтелектуальної грайливості. Права людини – не засіб для вирішення всіх проблем у світі, але багато залежить від того, що відбувається за межами приміщень для семінарів та лекцій з важливими потребами та благами індивідів, іноді навіть їх гідністю та життям. Належний рівень цивілізації не буде підтримуватися без них. Це має велике значення для тих, хто страждає від порушень прав людини, і певне значення для тих, хто також належить до, можливо, не такої невеликої групи осіб, які не можуть нормально дихати, враховуючи продовжувану трагедію людської дурості та болю, без ковтка свіжого повітря, дарованого кроками до культури людської порядності.

Мальман М. Розум і права: нейрологія, філософія та засади правової справедливості

Анотація. Центральним у представлений статті є питання про те, яким насправді є зв'язок між людським мисленням, його структурою і проявами функціонування та ідеєю прав людини, яка, безумовно, є одним із найбільш важливих продуктів людського мислення.

У пошуку відповіді на нього послідовно розглянуто низку інших питань. Перше: *чому теорія розуму має значення для етики та права? Щоби відповісти на друге питання – про що власне ми говоримо? – викладена та роз'яснена концепція, чи ідея, прав людини як підкласу моральних і суб'єктивних юридичних прав. Доволі багато уваги приділено третьому питанню: звідки взялися права, яке їх походження? Його розгляд необхідний для сутнісного розуміння того, чому відповідь на одну з двох основних – нині особливо цікавих – форм ревізіонізму прав людини, історичного, генеалогічного наступу на права людини, неодмінно призводить до виходу за межі історії прав та до глибокого занурення до їх епістемології й онтології.*

Також розглянуто четверте питання: *чому права виправдані? І, нарешті, маючи достатньо підготовлений попередніми зауваженнями ґрунт, звернуто увагу на основну проблему цієї рефлексії: у чому врешті-решт полягає значення теорії розуму для проекту прав людини? У зв'язку з цим обговорено другий фундаментальний виклик ідеї прав людини. Ці нападки пов'язані з відголосками сьогоденського нейрологічного нео-емотивізму, який цікавий сам по собі та вирізняється тим, що критика цієї форми ревізіонізму прав людини надає значні евристичні переваги для конструктивного врахування теорії розуму й основ прав людини.*

Стаття завершується розкриттям того, що і як теорія прав людини може винести з теорії розуму, та, конкретніше, взяти від менталістського погляду в етиці та праві.

Ключові слова: права людини, історія прав людини, теорія розуму, моральне пізнання, нейрологія, модель дуального процесу мислення.

Мальман М. Разум и права: нейрология, философия и основы правовой справедливости

Аннотация. Центральным в представленной статье является вопрос о том, какова в действительности связь между человеческим мышлением, его структурой и проявлениями функционирования, и идеей прав человека, которая, безусловно, является одним из наиболее важных продуктов человеческого мышления.

В поиске ответа на него последовательно рассмотрен ряд других вопросов. Первый: *почему теория разума имеет значение для этики и права?* Чтобы ответить на второй вопрос – *о чем собственно идет речь?* – изложена и разъяснена концепция, или идея, прав человека как подкласса моральных и субъективных юридических прав. Довольно много внимания уделено третьему вопросу: *откуда взялись права, каково их происхождение?* Его рассмотрение необходимо для сущностного понимания того, почему ответ на одну из двух основных – особенно сейчас интересных – форм ревизионизма прав человека, исторического, генеалогического наступления на права, непременно приводит к выходу за пределы истории прав и глубокому погружению в их эпистемологию и онтологию.

Также рассмотрен четвертый вопрос: *почему права оправданы?* И, наконец, имея достаточно подготовленную предыдущими замечаниями почву, обращено внимание на основную проблему этой рефлексии: *в чем все-таки заключается значение теории разума для проекта прав человека?* В связи с этим обсужден второй фундаментальный вызов идее прав человека. Эти нападки связаны с отголосками сегодняшнего нейрологического нео-эмотивизма, который интересен сам по себе и отличается тем, что критика указанной формы ревизионизма прав человека предоставляет значительные эвристические преимущества для конструктивного учета теории разума и основ прав человека.

Статья завершается раскрытием того, что и как теория прав человека может вынести из теории разума, и, конкретнее, взять от менталистского взгляда в этике и праве.

Ключевые слова: права человека, история прав человека, теория разума, моральное познание, нейрология, модель дуального процесса мышления.

Mahlmann M. Mind and Rights: Neuroscience, Philosophy and the Foundations of Legal Justice

Summary. The central question in this article is: What is actually the relationship between human thought, its structure and exercise, and the idea of human rights, which is surely among the most important products of human thinking?

In the search for answer number of other questions were considered. The first question was: *Why does the theory of mind matter for ethics and law?* To answer the second question — *What precisely are we talking about?* — the concept or idea of a human right as a subclass of moral and legal subjective rights was outlined and clarified. Third, the question: *Where do rights come from?* — occupied the attention just long enough to substantially understand why an answer to one of the two currently particularly interesting fundamental forms of human rights' revisionism, the historical, genealogical attack on human rights, leads necessarily beyond the limits of human rights history in the deep waters of the epistemology and ontology of human rights.

Also the fourth question: *Why are rights justified?* — was considered. Fifth, after having sufficiently prepared the ground by the preceding remarks, the core issue of these reflections addressed: *What is, after all, the importance of the theory of mind for the project of human rights?* Here the second fundamental challenge to the idea of human rights was discussed. This attack stems from the quarters of today's neuroscientific neo-emotivism, which is interesting in itself and has the advantage that the critique of this form of human rights revisionism has considerable heuristic merits for a constructive account of the theory of mind and the foundations of human rights.

The article ends with the disclosure how a theory of human rights could draw from the theory of mind, and more concretely from a mentalist account of ethics and law.

Key words: human rights, human rights history, theory of mind, moral cognition, neuroscience, dual-process model of the mind.